

DISKUSIA O AKTUÁLNYCH OTÁZKACH METÓD A FORIEM
VÝCHOVY K VEDECKÉMU ATEIZMU

ZA PLNÉ ZAPOJENIE UMENIA DO BOJA PROTI PREŽITKOM

BOHUMÍR KVASNIČKA

Ako je známe, umenie môže zohrať v spoločenskom dianí tak pokrokovú, ako aj reakčnú úlohu — podľa toho, či ide o odraz záujmov a umelecký prejav ideí vzrástajúcej sa — pokrokovej alebo reakčnej — upadajúcej a zanikajúcej triedy. Z toho vyplýva, že umenie teda možno jedným spôsobom využiť v prospech človeka, jedným spôsobom pôsobiť na človeka prostredníctvom umenia v smere, ktorý je nepriateľský jeho skutočným, kladným záujmom a túžbam. S touto druhou možnosťou stretávame sa práve vo vzťahoch medzi náboženstvom, umením a človekom.

V priebehu historického vývinu sa vytvoril pomerne úzky vzťah medzi náboženstvom a umením v tom zmysle, že viaceré formy umeleckého prejavu sa stali aj prostriedkami uplatňovania náboženstva, že náboženský kult a obrady používajú umenie na rozvinutie svojho ideového obsahu a zosilňovanie svojej psychologickéj moci a vplyvu na veriaceho človeka, na jeho city, predstavy i názory. Táto okolnosť nadobúda osobitný význam najmä v situácii, keď miznú alebo aspoň sa oslabujú iné možnosti pôsobenia náboženstva a aparátu cirkvi na myslenie a životný štýl ľudí, t. j. práve v období likvidácie vykorisťovateľskej spoločnosti a výstavby nového, socialistického poriadku. Ak hodnotíme z tohto hľadiska spoločenské dianie v posledných rokoch u nás, pridáme k záveru, že ekonomické a sociálne zmeny po roku 1945 vážne podkopali aj sociálne korene náboženstva, ďalekosiahlo sa zmenšila spoločenská, najmä politická váha cirkvi a v dôsledku neustáleho zvyšovania hmotnej i kultúrnej úrovne ľudu, dozrievaním nových názorových a morálnych črt človeka a postupným narastaním socialistických vzťahov medzi ľuďmi vplyv kultového aparátu cirkvi a náboženstva ďalej postupne klesá.

Vedenia cirkvi a celý kultový aparát, prirodzene, nepozerajú sa na tento vývin nečinne, naopak — siahajú (na celom svete) k prostriedkom dobre primeranejším, akými možno predlžovať účinnosť náboženského svetonázoru a morálky na myslenie a cítenie človeka. V tomto smere je v dnešnej dobe obzvlášť príznačná ich snaha presúvať ťažisko svojho pôsobenia z oblasti rozumovej do oblasti citovej, a preto venujú mimoriadnu pozornosť práve aj umeniu ako jednej z najmocnejších duchovných zbraní. Praktickým prejavom týchto snáh je napr. modernizácia liturgie, prehĺbovanie mystičnosti obradov a najmä zväčšovanie ich počtu a celkovej príťažlivosti. Charakteristickou črtou je aj úsilie o zvyšovanie vonkajšieho lesku náboženských podujatí.

Dôsledky takýchto spôsobov oživovania a posilňovania náboženských prežitkov nemožno nebrať do úvahy. Dnešní veriaci ľudia si svoj vzťah k náboženstvu motivujú

rôzne, náboženstvo na nich vplýva rôznym spôsobom podľa osobných zvláštností toho-ktorého jedinca. Vplyv umenia je však univerzálny, rozdiely v tomto smere môžu byť iba v stupňoch celkovej vyspelosti veriaceho. Kým na jednoduchého veriaceho môže pôsobiť už aj náboženská pieseň s organovým sprievodom v dedinskom kostole, kultúrne vyspelý intelektuál dá prednosť Bachovým či Händlovým duchovným skladbám. Ďalej je dosť ľudí, ktorí poukazujú na domnelú veľkú kultúrnu úlohu náboženstva a cirkvi v dejinách, úzko spájajú vznik a rozvoj umenia s náboženstvom atď.

Z toho všetkého je zrejmé, že umenie by — podľa plánov cirkevných predstaviteľov — malo aj v dnešnej dobe hrať v náboženskom kulte podobnú úlohu, ako to bolo doteraz, t. j. aby fungovalo ako prostriedok a nástroj na zosilňovanie ideového a psychologického vplyvu na veriacich a — čo nerozlučne súvisí s celkovou spoločenskou funkciou náboženstva — na odvádzanie pozornosti človeka od naliehavých problémov doby a jeho vlastného života.

Takéto ponímanie umenia a jeho funkcie je samozrejme v priamom protiklade k stanovisku vedeckého svetonázoru i praxi marxistických strán a socialistických štátov, ktoré umeniu pripisujú veľký význam v boji za úplné oslobodenie človeka a jeho všestranné zdokonaľovanie. V tejto súvislosti preto zdôrazňujeme, že umenie musí mať vždy kladné a mobilizačné poslanie v živote jednotlivca i spoločnosti ako celku, že môže a musí čo najviac napomáhať ich rozvoj a pokrok. Prostredníctvom práve aj umenia možno a treba človeka strhnúť a získať ho pre veľké myšlienky a činy, aktivizovať ho a viesť k ich uskutočňovaniu, či už v boji alebo v práci. Umelecký prejav, ktorý nie je zameraný v tomto duchu, stráca — napriek eventuálnej čo najväčšej formálnej dokonalosti — svoj význam, stáva sa iba kuriozitou, zbytočným balastom, a napokon tak či onak človeku a spoločnosti škodí, obyčajne najviac práve zastieraním skutočnosti a odvádzaním pozornosti od životne dôležitých otázok.

Z tejto pozície možno najlepšie postihnúť a zhodnotiť skutočné miesto a funkciu umenia v náboženstve, najmä v náboženských obradoch. Pritom zistíme, že práve v náboženskom rúchu umenie — napriek často vysokej úrovni prevedenia — svoje kladné a mobilizačné poslanie voči životu nielen stráca, ale dokonca že najmä *pomocou a prostredníctvom umenia náboženstvo najlepšie plní svoju funkciu „ópia ľudu“*. Iracionalizmus a mystika, zhmotnené a umocnené umeleckou formou, mocne vplývajú na zmysly a city človeka, tlmia jeho prirodzenú vitalitu a robia ho prístupnejším voči náboženstvu a jeho ideovému a morálnemu obsahu. Cirkvi túto skutočnosť dávno pochopili a dôsledne ju vykonávajú vo svojej praxi. Bohaté skúsenosti po tejto stránke má najmä katolícka cirkev, o ktorej Zdeněk Nejedlý výstižne napísal: „Jen stopujeme její obřady, jak přímo rafinovaně je tu počítáno na tyto iracionální sklony a pudy prostého člověka. Už sám chrám vytrhuje návštěvníka ze skutečnosti a svou zvláštní náladou vede ho kamsi v neskutečno. Ale do toho zazní i nesvětšský, povznesený zvuk varhan i zcela zvláštní zpěv, jako i hlas kněze zní tu ne reálně, ale v jakési zvláštní melodické sladkosti. Dokonává to pak vůně kadidla, jež i třetí smysl člověka omamuje, aby tak jeho okouzlení bylo dovršeno.“ (Z. Nejedlý, Slovo o náboženství, Praha 1949, str. 14—15.)

Náboženstvo teda premyslene kombinovaným pôsobením a účinkom viacerých foriem umenia a estetických zážitkov podmaňuje človeka, odcudzuje ho životu. Napriek častému subjektívnemu presvedčeniu veriaceho človeka o opaku — vidíme tu v praxi umenie deptajúce, degradujúce, umenie ako spojenca protivníkov človeka a spoločenského pokroku. Výsledkom takéhoto pôsobenia umenia sú síce subjektívne citové, resp. estetické zážitky, ale city a zážitky dokriivené, jalové a prázdne. Umenie tu napomáha regresívny proces od rozumu k pudom, od vitality a prirodzenosti k neprirodzeným, akoby narko-

tickým psychickým stavom. Prirodzený, čistý a povzbudzujúci obdiv človeka nad krásou sveta a života mizne, vytláča ho posvätná bázeň a pokora pred čímsi tajomným, veľkým a nadpozemským. Náboženské obrady priamo vedú ľudí k tomu, aby sa dostávali na prah mystického vytrženia a aby sa začali „ponárať do večnosti“. Avšak kňazi sa o to pokúšajú aj mimo kostola. Pokúšajú sa ľuďom nahovárať, aby ani v prírode nevideli jej samotnú krásu ako takú, ale aby ju chápali a precítovali ako výraz dokonalosti stvoriteľského božieho diela.

Karol Marx a Fridrich Engels vo svojom diele „Svätá rodina“ opisujú scénu z románu E. Sue, Tajnosti parížske, v ktorej kňaz Laporte práve týmto spôsobom „spracúva“ jednoduché dievča Fleur de Marie, ktorú chce takto „priviesť k bohu“ a „polepšiť“.

„Sledujeme Fleur de Marie na večernej prechádzke s Laportom, ktorého odprevádza domov. Pozri sa, dieťa — začína kňaz s lišiackym krasorečníctvom — na nesmierny horizont, hranice ktorého už nevidíme — je totiž večer — zdá sa mi, že to ticho a tá neobmedzenosť nám takmer dávajú predstavu večnosti... Farárovi sa už podarilo premeniť bezprostredne naivnú radosť Fleur de Marie z prírodných krás na nábožný obdiv. Príroda sa jej už stala zbožnosťou, *pokresťančenou prírodou, stvorením*. Priezračný vzdušný oceán bol znesvätený na temný symbol mdlej *večnosti*.“ (Marx — Engels, *O umění*, Praha 1949, str. 110—111.)

Cirkvi a kňazi takto radi využívajú každú príležitosť, aby zapôsobili na ľudský cit, aby hlavu človeka tešiaceho sa z krásy alebo človeka hrdého na dielo jeho rúk a mozgu zohli v bázni, pokore a odovzdanosti pred jeho „Pánom, Stvoriteľom, Bohom“. Za každým ľudským činom, za každým umeleckým či vedeckým dielom žiada náboženstvo vypovedať: Deo gratias, alibo: Omnia ad maiorem Dei gloriam. Všetko samo osebe krásne a dokonalé, užitočné a pokrokové ustupuje do pozadia, tráti sa a mizne i sám človek, zmysel a cieľ jeho života tu na Zemi. To vyplýva zo samotnej podstaty náboženstva, ktoré žiada a prikazuje všetky hodnoty sveta podriaďiť nebesiam, ktoré „večný“ život kladie vždy nad tzv. život pozemský. Takto si náboženstvo podriaďuje aj všetky formy umenia, neguje jeho kladnú a pokrokovú funkciu, robí z neho v podstate jeden z nástrojov na ovplyvnenie a ovládanie človeka v záujme cieľov, ktoré nie sú v súlade so skutočnou starostlivosťou o človeka a jeho ozajstné šťastie. A možno teda povedať, že tak, ako sa vylučuje náboženstvo a skutočné šťastie človeka, *tak sa vylučuje aj náboženstvo a skutočné umenie*, t. j. umenie silné a silu dávajúce, umenie ušlachtilé, umenie skutočne s humanistickou tendenciou, umenie v službách ľudstva a jeho všestranného pokroku.

*

Ako sme už povedali, v činnosti cirkvi v poslednom čase pozorujeme aj u nás intenzívnejšie snahy o využívanie umenia pri pôsobení na človeka. Treba teda medzi inými otázkami matérie vedeckého ateizmu a svetonázorovej výchovy vôbec venovať väčšiu pozornosť aj vzťahom medzi náboženstvom a umením, vedľa úsilia o vzdelávanie a rozumovú výchovu treba sa zaoberať aj problémami estetickú a citovej výchovy. Naším cieľom by malo byť, aby sa umenie a jeho obrovská sila čo najviac využili pri vytváraní osobnosti socialistickej a komunistickej spoločnosti.

V tomto príspevku nadhodili sme otázku vzťahov medzi náboženstvom a umením a otázku významu umenia pre výchovu človeka iba zásadne a z hľadiska metodiky svetonázorovej výchovy. So záujmom však očakávame a na stránkach nášho časopisu radi privítame príspevky odborníkov z rozličných úsekov umeleckej činnosti k závažným problémom, ktoré máme a chceme u nás riešiť na úseku boja proti prežitkom minulosti.